ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім.К.Д.УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

ТЕРЗІ Вероніка Мечеславівна

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ КОМПЛЕКТІВ З БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

Спеціальність 13.00.02 - методика викладання
/болгарська мова/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса - 1994

ЛНБ України ім.В.Стефаника
00777554 (Z)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському державному педагогічному інституті ім.К.Д.Ушинського.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник вищої школи ХМЕЛЮК Раїса Іллівна

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор ХАРЛОВ Георгій Олександрович
– кандидат філологічних наук, доцент ДАНИЛЬЧЕНКО Наталія Іванівна

Провідна організація – Ізмаїльський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "22" червня 1994 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.03 при Одеському державному педагогічному інституті ім.К.Д.Ушинського за адресою: 270105 м.Одеса, вул.Генуезька, 22.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеського державного педагогічного інституту ім.К.Д.Ушинського

Автореферат розісланий "21" травня 1994р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради КОЛОМІЙЧЕНКО О.Ф.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Україна – багатонаціональна держава, на її території проживає близько ста національностей.

Нова політика України в розв'язанні й збереженні культури малих етносів дала поштовх до зростання національної самосвідомості, що слугує процесу відродження національних мов, в тому числі й болгарської мови, яка в архаїчно-діалектному варіанті функціонує в південному регіоні України.

Згідно з даними діалектологічних експедицій Інституту слов'янознавства, проведених у 50–60 роки, на території нашої країни нараховується 104 болгарських говірки, які об'єднані в кілька груп. Ступінь збереження говірок різний, картина їх стану строката. В соціолінгвістичному плані функціонування говірок обмежене лише родинно-побутовим рівнем.

Функціональна обмеженність говірок, відсутність писемної форми, міжмовна інтерференція (говірки розвивалися в оточенні російської, української, молдавської та румунської мов), їх взаємовплив – усе це спричинило деградацію говірок як форми існування національної мови.

Нині болгарська мова викладається в 42 сільських та міських школах Одеської області, а також у школах Запорізької та Миколаївської областей.

З початком викладання болгарської мови особливо гостро постало питання щодо змісту навчання, теоретичного обгрунтування і практичного забезпечення навчального процесу, тому що пропоновані Болгарією навчальні посібники, як виявилося, не відповідають специфічним умовам викладання болгарської мови як рідної у південному регіоні України, до яких належать: відсутність літературного мовленнєвого середовища, відсутність відповідних підручників та програм, брак і невисока кваліфікація вчителів, які викладають болгарську мову. З цього приводу неодноразово порушувалося питання щодо доцільності навчання дітей сучасної болгарської мови, яке є начебто безперспективним в соціолінгвістичному плані, а також – про використання літературної мови в газетах та програмах Одеського радіо й телебачення як незрозумілої для більшості носіїв діалекту даного регіону.

Оскільки говірки є основним засобом спілкування у болгарських селах, то, на наш погляд, конче необхідно вводити болгарську мову до програм середніх шкіл, навчання ж має носити коригуючий характер, бути спрямованим на формування навичок диференціації діалек-

тних та літературних особливостей болгарського мовлення. В результаті навчання учні мають одержати необхідні знання з болгарської мови та набути літературних мовленнєвих навичок і вмінь. Цим і зумовлюється актуальність проблеми викладання болгарської мови носіям діалекту в південному регіоні України.

Об'єкт дослідження - процес навчання болгарської мови як рідної у діалектному середовищі.

Предмет дослідження - лінгводидактичні засади створення і використання навчально-методичного комплекту з болгарської мови для середніх шкіл з контингентом учнів болгарської національності.

Мета даного дослідження - наукова розробка та експериментальна перевірка навчально-методичного комплекту з болгарської мови для шкіл південного регіону України.

Теоретичні засади створення навчально-методичних посібників з болгарської мови як рідної і методика її викладання в Болгарії істотно відрізняються від наших уявлень щодо теоретичної бази та методичної концепції, які сформувалися в результаті вивчення мовної ситуації у південному регіоні України й досвіду роботи на курсах підвищення кваліфікації вчителів болгарської мови при Одеському інституті вдосконалення вчителів, що не дало можливості повністю перенести досвід болгарських методистів і дидактів.

Гіпотеза дослідження: подолання діалектних відхилень у мовленнєвій практиці учнів може дати позитивний результат - оволодіння літературною мовою, якщо:

- при навчанні носіїв болгарського діалекту сучасної болгарської літературної мови буде використано експериментальну методику, розроблену автором дослідження;

- для навчання носіїв болгарського діалекту буде використано спеціальний навчально-методичний комплект з болгарської мови, який враховуватиме мовленнєву ситуацію в регіоні;

- рівень підготовленості вчительських кадрів до викладання болгарської мови буде відповідати сучасним вимогам та враховувати умови викладання болгарської мови в діалектному середовищі за повної відсутності літературного мовленнєвого середовища.

Завдання дослідження:

- визначити лінгводидактичні засади створення навчально-методичних комплектів з болгарської мови для середніх шкіл, обгрунтувати зміст та структуру, розробити критерії відбору навчального матеріалу;

- визначити та експериментально обгрунтувати дидактичні умови

ефективного використання навчально-методичних комплектів з болгарської мови:

- експериментально перевірити ефективність розробленої автором методики і відповідність навчально-методичного комплекту сучасним вимогам, які ставляться до викладання та вивчення сучасної болгарської мови в діалектному середовищі.

Теоретичною основою дослідження виступили: теорія сучасної болгарської літературної мови, основні положення болгарської діалектології (С.Б.Бернштейн, С.Стойков, Т.Бояджиев), теорії навчання другої мови (А.М.Богуш, Н.А.Пашківська), методики навчання іноземної мови (В.Л.Скалкін), методики навчання болгарської мови (Т.Владимирова, К.Дімчев, С.Кабасанов).

Методи наукового дослідження: вивчення та аналіз психолого-педагогічної, дидактичної, методичної, мовознавчої, соціолінгвістичної літератури; цілеспрямоване спостереження; аналіз процесу викладання болгарської мови в діалектних умовах (узагальнення досвіду вчителів, співбеседи з учителями, опитування учнів); педагогічний експеримент, статистична обробка даних; аналіз власного педагогічного досвіду викладання болгарської мови в Одеському державному університеті, на Одеських державних курсах іноземних мов, в Одеському інституті вдосконалення учителів.

Дослідження проводились поетапно:

І етап - 1987-89 р.р. - пошукові спостереження, аналіз, зіставлення і узагальнення матеріалу для створення навчальних посібників, замовлених Міністерством освіти України, та їх використання в середніх школах з контингентом учнів болгарської національності; робота в наукових бібліотеках Болгарії, вивчення та узагальнення досвіду роботи вчителів болгарської мови в гімназіях Софії та Варни.

ІІ етап - 1989-92 р.р. - увагу дисертанта було зосереджено на вдосконаленні підручників з болгарської мови, створенні болгарсько-російського навчального словника, призначеного для вивчення орфоепічної, лексичної та морфологічної норм сучасної болгарської літературної мови. Розроблялись посібники з розвитку усного мовлення. Одночасно читалися лекції і проводилися практичні заняття на курсах та семінарах підвищення кваліфікації вчителів болгарської мови, відвідувались уроки болгарської мови в середніх школах Одеської області, влаштовувалися зустрічі з провідними методистами Болгарії (з Т.Владимировою, К.Дімчевим, Р.Новачковою, С.Кабасановим, Л.Савовою та ін.), коригувались програми спеціалізації

наших учителів болгарської мови в Болгарії, здійснювалась підготовка до видання підручника з болгарської мови для другого року навчання (початкова школа) у складі спільного українсько-болгарського авторського колективу. Проводилась експериментальна перевірка ефективності розроблених автором дослідження посібників на базі середніх шкіл Одеської області.

III етап - 1992-1994 р.р. - аналіз і узагальнення результатів педагогічного експерименту, розробка наукових рекомендацій.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі середніх шкіл південного регіону України, Одеського інституту вдосконалення вчителів, Одеського державного університету та Одеських державних курсів іноземних мов.

Масив респондентів - 297 осіб, з них: 193 школяра, вчителі болгарської мови з Одеської (41 особа) і Запорізької (12 осіб) областей, студенти ОДУ (19 осіб) і слухачі ОДКІМ (32 особи).

Усі вчителі та школярі були носіями діалекту (мешканці сільських районів Одеської області і м. Болграда). В експерименті брали участь вчителі російської мови і літератури та французької мови. Студенти ОДУ і слухачі ОДКІМ були задіяні в експерименті для зіставлення результатів навчання носіїв болгарського діалекту та носіїв неболгарської мови.

Вірогідність і обгрунтованість дослідження полягає в його узгодженості з теоретичними положеннями сучасної дидактики й визначаються результатами педагогічного експерименту, який доводить можливість розв'язання завдань, поставлених у даному дослідженні.

Наукова новизна й теоретична значущість дослідження полягає в тому, що: вперше розроблено концепцію, яка розкриває лінгводидактичні засади створення та використання навчально-методичного комплекту з болгарської мови для середніх шкіл з контингентом учнів болгарської національності, визначено методичні принципи навчання сучасної болгарської літературної мови в болгарському діалектному середовищі південного регіону України; виявлено педагогічні умови, які забезпечують достатній рівень формування в учнів вмінь та навичок, пов'язаних з необхідністю подолання діалектних відхилень в їхній мовленнєвій практиці.

Практична значущість дослідження: створено і апробовано навчально-методичний комплект з болгарської мови, до якого входять: програма та підручники з болгарської мови для 7 і 8 класів, навчальний болгарсько-російський словник, 3 посібники з розвитку усного мовлення, методичні рекомендації та дидактичний матеріал:

впроваджено у педагогічну практику вчителів болгарської мови теоретично обґрунтовану і експериментально перевірену методику викладання сучасної болгарської літературної мови в діалектному середовищі.

Апробація результатів дослідження: основні положення дисертаційного дослідження викладені в опублікованих роботах; його матеріали обговорювались на курсах підвищення кваліфікації вчителів болгарської мови при ОІВВ, виїзних семінарах учителів болгарської мови в районах Одеської області, науково-практичній конференції "Актуальні проблеми відродження культури західних та південних слов'ян в Україні" (м.Одеса, травень 1993 р.), на засіданнях методичної секції ОДКІМ.

Упровадження результатів дослідження в практику забезпечено виданням двох підручників, болгарсько-російського навчального словника, що вийшли з грифом МО України, трьох посібників з розвитку навичок усного мовлення, які містять методичні рекомендації для вчителів і дидактичний матеріал, методичних рекомендацій (3 - самостійно, 5 - у співавторстві), практичного курсу болгарської мови для слухачів Південних зональних курсів підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації особового складу митних органів України, читанням лекцій і проведенням практичних занять з сучасної болгарської мови, методики викладання болгарської мови та болгарської діалектології в ОДУ (було розроблено спецкурси "Болгарська діалектологія: говірки болгар півдня України", "Історична граматика: середньоболгарський період розвитку мови", "Методика викладання болгарської мови в діалектних умовах"). З урахуванням результатів дослідження розроблено, теоретично обґрунтовано й упроваджено програму підготовки вчителів болгарської мови в Одеському інституті вдосконалення вчителів.

На захист виносяться:

1. Зміст та структура навчально-методичного комплекту з болгарської мови для українських середніх шкіл з контингентом учнів болгарської національності.

2. Методика навчання сучасної болгарської літературної мови в діалектному середовищі болгар, які мешкають у південному регіоні України.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження, вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатка та списку основної використаної літератури. В дисертації наводяться чотири таблиці, дві діаграми, які ілюструють результати

дослідно-експериментальної роботи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета та гіпотеза дослідження, розкриваються його наукова новизна, теоретична й практична значущість, визначаються положення, що виносяться на захист, наводяться дані щодо апробації і впровадження його результатів у педагогічну практику.

У першому розділі - "Проблеми викладання сучасної болгарської літературної мови в діалектному середовищі південного регіону України" - аналізується стан проблеми, виявляються умови викладання болгарської мови в південному регіоні України, (дано коротку історичну довідку про переселення болгар на територію України, охарактеризовано мовленнєву ситуацію у місцях компактного проживання болгар, розглянуто проблеми створення тут літературного мовленнєвого середовища), а також визначаються лінгводидактичні засади навчання болгарської мови. Підкреслюється, що викладання сучасної болгарської літературної мови в діалектному середовищі у вітчизняній педагогіці не було предметом дослідження: не вивчалась проблема теоретичних засад створення навчальних посібників з болгарської мови для носіїв болгарського діалекту, не розроблялась методика викладання болгарської мови в діалектному середовищі.

У проблемі, яка розробляється в даному дисертаційному дослідженні, можна виділити три аспекти: дидактичний, методичний та лінгвістичний. Це зумовило нас здійснити аналіз наукового доробку дидактів, методистів, діалектологів з паралельним вивченням наукової літератури з психології та соціолінгвістики.

Для теоретичного осмислення проблеми підлягали науковому аналізу педагогічні праці, які розкривають: зміст освіти (Л.В.Занков, В.С.Леднев, І.Я.Лернер, М.М.Скаткін), її специфіку в середній школі (І.К.Журавльова, Л.Я.Зоріна, В.В.Краєвський, І.Я.Лернер, А.М.Сохор, Т.І.Шамова), шляхи оптимізації навчально-виховного процесу (Ю.К.Бабанський, М.М.Поташник, В.Ф.Паламарчук, С.Попов, Д.Васильова), проблеми створення навчальних посібників (І.Д.Звєрев, Д.Д.Зуєв, В.В.Краєвський, І.Я.Лернер) та навчально-методичних комплектів (Н.А.Байбуртян, І.М.Геодакян, Д.І.Трайтак, О.А.Штокало).

Для повноти характеристики досліджуваної проблеми автором проаналізовано лінгводидактичні праці, які розкривають методичні

аспекти викладання рідної мови в діалектному середовищі (Г.Л.Аркушин, Ф.І.Бабій, О.М.Бандура, Д.Г.Грінчишин, Ц.Младенов, В.С.Сидоренко, З.Л.Омельченко, О.В.Текучов), формування культури рідного мовлення (Н.Д.Бабич, А.М.Богуш, С.Георгієва, Н.І.Калініченко, В.Г.Костомаров, С.І.Котков, М.Милева, А.Теодоров-Балан, Л.М.Симоненкова, М.Славчев, О.В.Текучов) а також праці фахівців з болгарської діалектології (С.Б.Бернштейн, Т.Бояджиев, В.О.Колесник, С.Стойков), з соціолінгвістики (Б.Д.Бондалетов, Ю.Ю.Дешерієв) і праці, присвячені проблемам спорідненого білінгвізму (О.М.Беляєв, А.М.Богуш, С.М.Верещагін, Л.Г.Кашкуревич, Г.П.Коваль, Н.А.Пашківська, Х.А.Сайназаров, І.П.Гудзик, Е.А.Супрун, Ф.П.Фалін) і методики викладання болгарської мови як рідної (Т.Владімірова, Л.Савова, Л.Ставрева, К.Дімчев, С.Кабасанов, Р.Новачкова, К.Пасланджійська, М.Янакієв).

З урахуванням специфіки авторської методичної концепції вивчалась література, щодо викладання іноземних мов: психологія засвоєння мови (В.А.Артемов, Д.Н.Богоявленський, Е.Л.Вертоградська, Л.С.Вигодський, І.О.Зимняя, О.О.Леонтьєв, Г.О.Харлов), оволодіння усним мовленням (А.А.Алхазишвілі, І.М.Берман, В.А.Бухбіндер, С.І.Пассов, І.Сімеонова, В.Л.Скалкін), оволодіння діалогічним мовленням (М.С.Балабайко, І.Я.Бім, В.А.Верещагін, М.Л.Вайсбург, В.Л.Скалкін), інтенсивне навчання (Д.Х.Бахесв, В.А.Бухбіндер, Г.О.Китайгородська, Б.А.Лапідус та ін.), використання рольових ігор (В.Андонова, П.Р.Арутюнов, Т.Кезесалу, Н.Кірова, А.Петрова), оптимізація навчального процесу (І.А.Рапопорт, Л.В.Макаренко), навчання читання (І.М.Берман, Н.Л.Белоцерковська, З.І.Кличникова, Г.В.Рогова, О.Д.Кузьменко, Т.В.Мухаєва, С.А.Фоломкіна), ситуативність мовлення (І.М.Берман, В.А.Бухбіндер, В.Л.Скалкін, та ін), навчання іноземної мови в середній школі (В.Д.Аракін, І.Л.Бім, В.А.Бухбіндер, Н.І.Гез, М.В.Ляховицький, О.О.Миролюбов, В.М.Плахотник).

Для вивчення і можливого використання досвіду болгарських учених автором було проаналізовано програми для середніх шкіл Болгарії (1873, 1878, 1882, 1886, 1890, 1903, 1910, 1915, 1923, 1944, 1952, 1968, 1978, 1986 р.р. видання). У результаті аналізу програм автор дійшла висновку про неможливість їх використання або прийняття за основу , поскільки в болгарських програмах відсутній матеріал, спрямований на коригування діалектної мовленнєвої практики учнів, не передбачено вивчення сучасної болгарської мови на основі її порівняння з діалектом. Аналізуються

посібники з методики викладання болгарської мови різних років видання – 1892, 1893, 1898, 1901, 1924, 1944 (Д.Белобради, В.Благосова, П.Вилов, К.Карагюлев, П.Цанев, А.Теодоров-Балан), монографія С.Кобасанова "Методика на обучението по български език", граматики (Л.Андрейчин, Ю.С.Маслов, Б.Ю.Норман, П.Пашов, К.Попов, С.Стоянов) та підручники з болгарської мови (С.Гинина, Д.Ілієва, А.Кирякова, Ц.Николова, Л.Сакизова).

У другому розділі – "Лінгводидактичні засади викладання болгарської мови в діалектному середовищі південноукраїнських болгар" – визначено провідну мету та загальноосвітні, виховні й практичні цілі: сприймання на слух літературного мовлення, усвідомлення значення нових слів у контексті за допомогою мовної здогадки; спілкування за окресленою тематикою та вивченим мовним матеріалом; читання адаптованих та оригінальних текстів; висловлювання своїх думок письмово у відповідності з правилами орфографії; диференціація діалектних та літературних мовних явищ болгарської мови; користування довідковою літературою (словники, посібники з граматики болгарської мови тощо).

Визначені такі завдання навчання: дати учням знання про граматичну будову та літературну норму національної мови; сформувати в учнів вміння та навички вільного використання виразних засобів літературної мови, дотримування її норм, коригування своєї мовленнєвої практики; розвивати пізнавальні та мовленнєві можливості учнів, їх логічне мислення, а також здатність самостійно працювати над підвищенням рівня своєї мовленевої культури.

Подано характеристику своєрідному застосуванню загальнодидактичних принципів навчання у процесі викладання болгарської мови носіям місцевих болгарських говірок: принцип єдності освіти, виховання та загального розвитку учнів, науковості, зв'язку теорії та практики, свідомого навчання, наступності та перспективності, систематичності та послідовності, наочності, міцності засвоєння знань, активності, а також принцип урахування індивідуальних особливостей учнів.

З погляду теоретичного та практичного вдосконалення курсу болгарської мови для носіїв діалекту визначено принципи навчання, як-от: комунікативна спрямованість; комплексний характер навчання таким видам мовленнєвої діяльності, як говоріння, аудіювання, читання та письмо; навчання за мовленнєвими зразками та моделями; сполучення мовного тренування з мовленнєвою практикою; апроксимація навчання.

Подано характеристику методів навчання таких, як: пояснювальний, пошуковий, імітативний, оперативний, продуктивно-творчий та контрольний. Визначено схожий та відмінний матеріал говірок і літературної мови, а також – болгарської та російської мов.

На основі аналізу літератури, власного педагогічного досвіду та узагальнення досвіду вчителів визначено психолінгводидактичні засади створення та використання навчально-методичного комплекту з болгарської мови для середніх шкіл з контингентом учнів болгарської національності. З урахуванням тенденцій у сучасній педагогіці і власного педагогічного досвіду автор дійшла висновку, що оптимальним варіантом дидактичного засобу забезпечення процесу навчання сучасної болгарської літературної мови є навчально-методичний комплект, який містить підсистему організації діяльності учнів (два підручники, навчальний болгарсько-російський словник, дидактичний матеріал) і підсистему, яка спрямовує діяльність учителя (програма та методичні рекомендації).

Подано додаткові критерії відбору змісту навчальних посібників: цілосне відображення сучасного стану болгарської літературної мови: виділення найбільш універсальних і провідних компонентів змісту навчання: відповідність змісту навчання матеріальній базі з урахуванням реальних перспектив в її розвитку: взаємопов'язане вивчення розділів болгарської мови з використанням знань, набутих учнями в ході навчання російської мови, а також реалізація міжпредметних зв'язків.

Психологічні засади створення та використання навчально-методичного комплекту пов'язані як із загальною теорією мовленнєвої діяльності, так і з специфікою викладання сучасної болгарської мови в діалектному середовищі: сформованість в учнів діалектних мовленнєвих навичок: контактний білінгвізм молодшого покоління (переважно безпосередній та штучний): відсутність літературного мовленнєвого середовища: несприйняття старшим поколінням літературної мови як засобу спілкування. Дисертант описує шляхи подолання цих негативних факторів.

Лінгвістичні засади створення та використання навчально-методичного комплекту з болгарської мови й використання розробленої автором методики навчання зумовлені органічним зв'язком літературної мови з місцевими болгарськими говірками. Вони обгрунтовані аналізом особливостей говірок на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях і пов'язані з відображенням сучасного стану болгарської літературної мови.

Методичні засади зумовлені провідною метою навчання – оволодінням літературною мовою як засобом спілкування, і пов'язані з локалізованим розвитком говірок упродовж 150 років, з їх соціолінгвістичною обмеженістю, функціонуванням говірок за умов міжмовної інтерференції та взаємовпливу, а також відсутністю літературного мовленнєвого оточення. Це зумовило використання таких видів вправ та завдань, які характерні для викладання іноземної (нерідної) мови і грунтуються на систематичному порівнянні говірок з літературною мовою на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях, на створенні аудіовізуального образу слова , використанні ігор та ігрових завдань для розвитку усного мовлення, формуванні та автоматизації навичок літературної вимови з метою оволодіння правописом, використанні навчальних мовленнєвих ситуацій, наближених до природного спілкування.

У дисертації описано й обгрунтовано зміст і структуру компонентів навчально-методичного комплекту з болгарської мови, створеного автором дослідження.

У третьому розділі – "Подолання діалектних відхилень у мовленнєвій практиці учнів з використанням навчально-методичного комплекту з болгарської мови для середніх шкіл" окреслюються шляхи досягнення мети навчання. Суть цього етапу дослідження полягає у визначенні змісту й організації навчального процесу, а також результатів дослідно-експериментальної роботи з навчання носіїв болгарського діалекту літературної болгарської мови.

Первинний діагностичний експеримент, проведений у групі вчителів на базі ОІВУ, дав можливість дослідним шляхом визначити мовну ситуацію у болгарському діалектному середовищі південного регіону України, з'ясувати ступінь діалектних відхилень у мовленнєвій практиці вчителів та їх здатність до відтворення своєї говірки письмово; зіставити діалектні відхилення у письмовому та усному мовленні вчителів, визначити рівень готівності вчителів до викладання сучасної болгарської літературної мови, відпрацювати методику проведення діагностичного експерименту на базі середніх шкіл.

У проведенні цього експерименту використовувався питальник, складений автором дослідження з урахуванням досвіду діалектологічних експедицій Інституту слов'янознавства, які проводилися в південному регіоні України під керівництвом С.Б.Бернштейна. Реферати-характеристики, складені вчителями на основі питальника, засвідчують, що місцеві болгарські говірки продовжують розвива-

тися як за законами болгарської мови, так і залежно від ступеня міжмовної інтерференції та взаємовпливу говірок.

Відпрацьована на базі ОІВВ методика проведення діагностичного експерименту передбачала: використання системи позначок, які дають можливість фіксувати діалектні й недіалектні помилки в усній мовленнєвій практиці носіїв діалекту; розмежування діалектних та недіалектних помилок (скажімо, нерегламентоване вживання артиклів іменників чоловічого роду, неправомірне вживання з артиклем іменників, що є присудковими означеннями, пунктуаційні помилки ми відносимо до недіалектних помилок); градацію діалектних відхилень за трьома ступенями* (незначний, середній, значний); визначення тематичної добірки реплік, які спонукають до монологічного висловлювання та ведення діалогу; визначення критеріїв для зіставлення діалектних помилок в усному й письмовому мовленні для підкріплення наслідків усного тестування результатами письмових робіт.

Апробація різних видів письмових робіт у ході експерименту в групі вчителів визначила, що оптимальним варіантом письмового тестування є написання твору, переказу та диктанту. У ході усного тестування ми прагнули визначити ступінь діалектних відхилень у монологічному та діалогічному мовленні носіїв болгарського діалекту.

Педагогічний експеримент на базі середніх шкіл Арцізського, Болградського, Ізмаїльського та Тарутинського районів Одеської області складався з діагностичного та формуючого, результати визначалися шляхом порівняння та підсумкового тестування.

Як свідчать дані первинного тестування, до проведення формуючого експерименту не було виявлено учнів з незначними діалектними відхиленнями, в усному мовленні 32% учнів мали середні, 68% - значні відхилення від літературної норми, в письмовому - відповідно - 26% і 74% учнів. Аналіз результатів письмового тестування засвідчив, що в написанні творів, робота над якими не передбачає опори на текст та літературну вимову вчителя, було допущено більше помилок, ніж у диктантах і переказах. Кількість діалектних помилок у монологічному мовленні була дещо вищою, ніж у діалогічному, що, на наш погляд, пов'язано з лінгвістичними особливостями монологічного мовлення. У творах 72% помилок було

---

* у дисертації дано якісну та кількісну характеристику діалектних помилок.

зроблено під впливом діалекту, а в переказах – 64%, в диктантах – 57%, в монологічному мовленні – 86%, в діалогічному – 84% помилок (див. Табл.N1 и N2).

Шляхом формуючого експерименту ми прагнули довести, що рівень знань, якого досягають учні в процесі вивчення сучасної болгарської літературної мови на основі використання вчителями методики викладання рідної мови, не є верхньою межею, що використання розробленої в дисертації методики може мати більш позитивні результати.

Для чистоти експерименту масив респондентів був поділений на контрольну та експериментальну групи. У контрольній групі працювали вчителі російської мови і літератури, в експериментальній – учителі французької мови, а також учителі, які до початку експерименту мали досвід роботи в гуртках болгарської мови.

Упродовж формуючого експерименту увага вчителів акцентувалась на фонетичній роботі. Слід підкреслити, що учні вже володіли твердо встановленими діалектними вимовними навичками, які не контролювалися їхньою свідомістю. В експериментальній групі, крім тренувальних фонетичних вправ, спрямованих на формування літературних вимовних навичок, використовувались аналітико-тренувальні вправи на основі зіставлення діалектної та літературної вимови. У дисертації подано варіанти таблиць та трафаретів, застосування яких сприяло подоланню діалектних вимовних навичок.

Навчання морфології здійснювалось на основі порівняльного аналізу морфологічних систем говірки та літературної мови. Навчання морфології поєднувалося з фонетичною роботою, що сприяло диференціації морфологічних та фонетичних особливостей говірки та літературної мови. Подолання діалектних відхилень на морфологічному рівні було менш трудомістким процесом, ніж подолання діалектної вимови.

У дисертації описано методи роботи з роздавальним матеріалом, охарактеризовано самостійну роботу учнів і види робіт, що грунтуються на взаємній перевірці, розглянуто принципи складання порівняльних таблиць з морфології.

Навчання синтаксису проводилося вже на початковому етапі на основі використання синтаксичних моделей за допомогою роздавального матеріалу. Систематично велася робота на зіставлення діалектних та літературних явищ. Учителі використовували знання учнів, що були набуті в процесі навчання російської мови (при введенні дефініцій синтаксичних понять, поясненні будови речення

в літературній мові в рамках кореляції "російське речення – еквівалент у говірці – літературний варіант"). У дисертації описані види вправ, методи роботи з діалектологічними текстами, принципи використання роздавального матеріалу і трафаретів, створення порівняльних таблиць із синтаксису.

Оволодіння нормативною лексикою і навичками їх вживання відбувалося найактивніше в зіставленні діалектної та літературної лексики. Лексична робота велась як усно, так й письмово. Як засіб семантизації незнайомої лексики були використані перекладний і безперекладний способи (мовою-посередником була російська мова – мова навчання у середніх школах з контингентом учнів болгарської національності). Активно застосовувались ролеві ігри та ігрові завдання. У дисертації докладно описано роботу з тематичними добірками лексики, складання словничків, які містять літературну лексику та її еквіваленти в говірці і в російській мові, розбір діалектологічних текстів на лексичному рівні.

У навчанні говорінню, аудіюванню, читанню та письму особлива увага приділялась розвитку мовної здогадки, реалізація якої здійснювалась за умов сформованості фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних навичок та вмінь.

Навчання говорінню проводилося поетапно на основі зіставлення говірки та літературної мови на рівні мовленнєвих одиниць. У дисертації докладно описано види вправ, принципи складання і використання роздавального матеріалу, види рольових ігор, які грунтуються на ідеї "соціального контакту", ігрові завдання, види групової та індивідуальної роботи учнів, використання взаємної перевірки учнів у роботі зі схемами, підставними таблицями, двомовними діалогами, складання завдань з трансформації прямого та непрямого мовлення.

У навчанні аудіювання не формувалися, а розвивалися і вдосконалювалися вже наявні в учнів аудітивні вміння. У дисертації описано види робіт з використанням технічних засобів навчання, розглянуто випереджуюче коментування призначених для аудіювання текстів, визначено вимоги до текстів, з урахуванням етапу навчання.

Навчання читати не зводилося до оволодіння технікою читання. Для вироблення граматичних навичок використовувалася методика "орфографічного читання" П.С.Тоцького. Для формування літературних вимовних навичок активно використовувалося читання вголос. На просунутому етапі – читання мовчки. На етапі розвитку швидкого

читання переважало синтетичне читання, на просунутому етапі навчання – аналітичне читання. У дисертації описано способи роботи для формування в учнів умінь правильно оформляти фразу в ритміко-інтонаційному плані та членувати мовний потік на смислові структури, способи аналізу тексту на граматичному, лексичному та структурному рівнях, подано зразки анотування, рецензування та реферування текстів.

Підсумковий зріз знань проводився на завершальному етапі формуючого експерименту. Заключне тестування, результати якого наведено в таблицях N1 і N2, а також у діаграмах N1 і N2, свідчить про те, що рівень грамотності підвищився в обох групах, але результати, виявлені в експериментальній групі, вищі, ніж у контрольній. Крім того, після проведення формуючого експерименту в експериментальній групі були виявлені незначні відхилення в усному мовленні у 2% учнів, а в писемному – 3% учнів.

Слід підкреслити, що в експериментальній групі процент учнів, які мають середні діалектні відхилення, підвищився на 23% в писемному мовленні і на 15% в усному. До того ж дані в експериментальній групі стали вищі, ніж в контрольній групі: в писемному мовленні – на 14%, в усному – на 7% (див. Табл.N1).

Таблиця N1

Порівняльні дані діагностичного експерименту на виявлення діалектних відхилень у мовленнєвій практиці учнів

Ступінь відхилень	До проведення формуючого експерименту		Після проведення формуючого експерименту			
			Усне мовлення		Писемне мовлення	
	Усне мовлення	Писемне мовлення	експер група	контр група	експер. група	контр. група
незнач.	–	–	2%	–	3%	–
середн.	26%	32%	41%	32%	55%	39%
значн.	74%	68%	57%	68%	42%	61%

Таблиця N2 засвідчує, що кількість діалектних помилок зменшилась в експериментальній групі у творах – на 12%, у переказах – на 10%, у диктантах – на 19%, у монологічному мовленні – на 13%, у діалогічному – на 12% (в контрольній групі – відповідно – на 3%, 2%, 3%, 7%, 5%).

Таблиця №2

Порівняльні дані діагностичного експерименту
на визначення співвідношення кількості діалектних помилок
до загальної кількості помилок

До проведення формуючого експерименту					Після проведення формуючого експерименту					Група
Усне мовлення		Писемне мовл.			Усне мовлення		Писемне мовл.			
монол.	діалог	твір	перек.	дикт.	монол.	діалог	твір	перек.	дикт.	
86%	84%	72%	64%	57%	73%	72%	60%	54%	38%	експ
					79%	79%	69%	62%	54%	конт

Шляхом порівняння ми також виявили співвідношення загальної кількості помилок, допущених при первісному та заключному тестуваннях (див. Діагр.N1 та Діагр.N2). Як засвідчують діаграми, результати навчання у експериментальній групі були вищими, ніж у контрольній: у творах кількість помилок зменшилась на 32%, у пе-

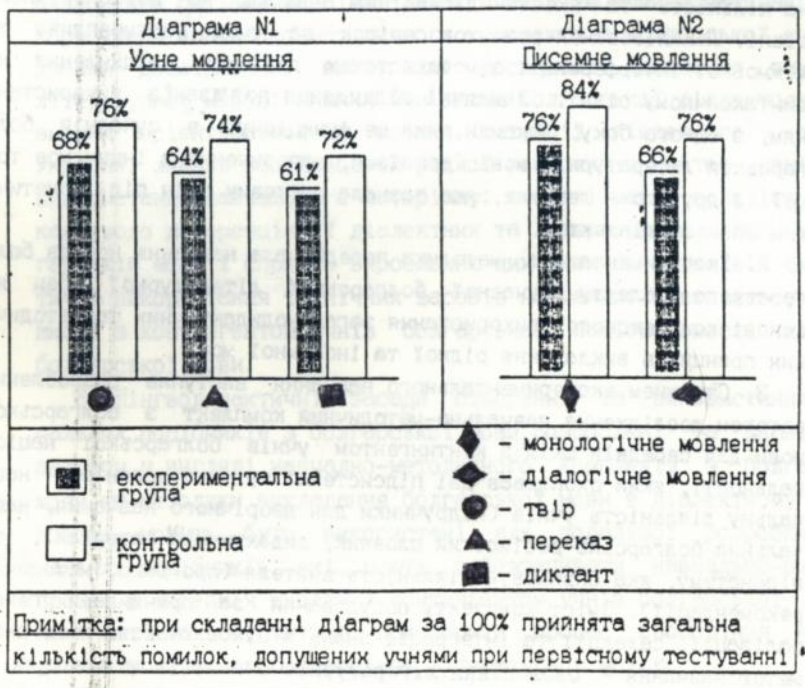

Примітка: при складанні діаграм за 100% прийнята загальна кількість помилок, допущених учнями при первісному тестуванні

реказах - на 36%, у диктантах -на 39%, у монологічному мовленні - на 24%, в діалогічному - на 34%. У контрольній групі кількість помилок теж зменшилася, але менш, ніж в експериментальній групі (відповідно на 24%, 26%, 28%, 16%, 24%).

Отже, заключний етап експерименту засвідчив, що рівень грамотності підвищився в обох групах, але ступінь оволодіння літературною мовою вищий в експериментальній групі, тобто використання розробленої автором дослідження методики й підготовленного за його активною участю навчально-методичного комплекту значною мірою сприяло подоланню діалектних відхилень у мовленнєвій практиці учнів і підвищенню рівня мовленнєвої культури.

У висновках наведені результати дослідження:

1. Аналіз мовної ситуації у південному регіоні України засвідчує, що носії болгарських говірок на початку вивчення сучасної болгарської літературної мови вже мають усталені діалектні мовленнєві навички, які найбільш відчутні на фонетичному рівні. Фонетичні діалектні відхилення у мовленні носіїв діалекту впливають на кількість та якість діалектних помилок на морфологічному рівні. Локалізований розвиток говірок за умов взаємовпливу та міжмовної інтерференції зумовлює також діалектні відхилення на синтаксичному рівні. Лексичні відхилення пов'язані з використанням, з одного боку, лексики, яка не функціонує в сучасній болгарській літературній мові (архаїзми, запозичення з інших мов тощо), з другого - лексики, яка зазнала суттєвих змін під фонетичним впливом діалекту.

2. Експериментальна методика передбачала навчання носіїв болгарського діалекту сучасної болгарської літературної мови на основі комплексного використання загальнодидактичних та методичних принципів викладання рідної та іноземної мов.

3. Стрижнем експериментального навчання виступив розроблений автором дослідження навчально-методичний комплект з болгарської мови для середніх шкіл з контингентом учнів болгарської національності, який охоплював дві підсистеми: ту, яка організує навчальну діяльність учнів (підручники для дворічного навчання, навчальний болгарсько-російський словник, дидактичний матеріал), та підсистему, яка спрямовує діяльність вчителя (програма, методичні рекомендації). Зміст комплекту побудований за принципами генералізації, селекції та інтеграції знань й зумовлювався: провідною метою навчання - оволодіння літературною болгарською мовою як засобом спілкування шляхом подолання діалектних відхилень у мо-

вленнєвій практиці учнів; сучасним станом болгарської літературної мови й особливостями місцевих болгарських говірок південного регіону України: багатофункціональністю комплекта, який забезпечував не тільки навчання болгарської мови, а й розширення і збагачення знань учнів з болгарської літератури, історії Болгарії та рідного краю.

4. Провідним засобом досягнення мети навчання виступило систематичне порівняння особливостей говірок та сучасної болгарської літературної мови. Педагогічний експеримент засвідчив, що оптимальним у досягненні мети навчання є шлях від оволодіння літературною вимовою до оволодіння правописом. Оптимізації навчального процесу сприяє використання роздавального матеріалу, призначеного як для розвитку усного, так і писемного мовлення, а також складання учнями порівняльних таблиць з фонетики, морфології та лексики, принципи створення яких розроблені автором дослідження.

5. Проведене дослідження довело, що рівень підготовки вчителів болгарської мови на сучасному етапі не відповідає вимогам, які ставляться до викладання болгарської мови в середніх школах південного регіону України. Дидактичними умовами ефективного використання навчально-методичного комплекту з болгарської мови, за даними дослідження, виступили: досконале володіння вчителями літературною мовою; знання вчителями болгарської діалектології та вміння орієнтуватися в мовній ситуації південного регіону України, знання особливостей рідної говірки з метою доцільного використання навчального матеріалу; вчителі мають володіти навичками щодо диференціації діалектних та літературних явищ у болгарській мові і сприяти виробленню цих навичок в учнів; систематичне використання технічних засобів навчання; наявність у кожній школі з контингентом учнів болгарської національності кабінету болгарської мови.

6. Лінгводидактичні засади створення та використання навчальних посібників з болгарської мови, розроблені та реалізовані автором у вигляді навчально-методичного комплекту з болгарської мови та методики викладання болгарської мови в діалектному середовищі, можуть бути використані для подальшої розробки навчальних посібників, які мають забезпечувати навчально-виховний процес в середніх школах з контингентом учнів болгарської національності та поліпшити й прискорити процес оволодіння носіями діалекту сучасною болгарською літературною мовою.

Виконане дослідження дає підстави для таких рекомендацій:

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

післядипломну практику учителів болгарської мови, які не мають спеціальності "болгарська мова", доцільно проводити шляхом навчання на заочному відділенні ОДКІМ за умови включення до програми навчання методики викладання болгарської мови в діалектному середовищі та болгарської діалектології; слід переглянути програму спеціалізації наших вчителів з болгарської мови, яка проводиться у Болгарії, з урахуванням висновків даного дослідження; педагогічне навантаження вчителів болгарської мови необхідно обмежити рамками болгарської спеціалізації; у кожній школі з болгарським контингентом учнів необхідно створити кабінет болгарської мови; до програми навчання учнів болгарської національності доцільно включити викладання болгарської літератури та історії Болгарії та рідного краю.

Обмеженість обсягу роботи і характер цільових завдань не дали авторові можливості висвітлити всі важливі питання, що стосуються досліджуваної проблеми. На сучасному етапі актуальними є проблеми визначення термінів початку навчання носіїв діалекту болгарської мови в початковій школі тощо.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1. Розвиток навичок усного мовлення: Методичні рекомендації для вчителів болгарської мови, які ведуть факультативний курс болгарської мови (7 кл.).- Одеса, 1987.- 51 с.

2. Програма факультативного курсу з болгарської мови для VII - VIII кл.(для шкіл з російською мовою навчання).-Одеса,1988.- 63с.

3. Викладання фонетики та морфології на початковому етапі навчання: Методичні рекомендації для вчителів, які ведуть факультативний курс болгарської мови (7 кл.), ч.1.- Одеса, 1987.- 137 с. (у співавторстві).

4. Викладання фонетики та морфології: Методичні рекомендації для вчителів, які ведуть факультативний курс болгарської мови (7 кл.), ч.II.- Одеса, 1988.- 96 с. (у співавторстві).

5. Викладання фонетики та морфології: Методичні рекомендації для вчителів, які ведуть факультативний курс болгарської мови (7 кл.), ч.III .- Одеса, 1988.- 83 с. (у співавторстві).

6. Викладання морфології та синтаксису: Методичні рекомендації для вчителів, які ведуть факультативний курс болгарської мови (8 кл.) ч.1.- Одеса, 1988.- 139 с.(у співавторстві).

7. Викладання морфології та синтаксису: Методичні рекомендації для вчителів, які ведуть факультативний курс болгарської мови (8 кл.), ч.II - Одеса, 1988.- 139 с.(у співавторстві).

8. Розвиток навичок усного мовлення: Методичні рекомендації по використанню на уроках болгарської мови матеріалів преси (8 кл.).- Одеса, 1989.- 67 с.

9. Българско-руски речник: около 7500 думи.- К.: Рад.шк., 1989.- 552 с.

10. Български език: Учебно помагало за ученици от 7 клас, изучаващи факултативно български език.- К.: Рад. шк., 1989.- 298 с. (у співавторстві).

11. Български език: Учебно помагало за ученици от 8 клас, изучаващи факултативно български език.- К.: Рад. шк., 1989.- 296 с. (у співавторстві).

12. Практичний курс болгарської мови для носіїв діалекту.- Газета "Роден край", січень-грудень 1991.

13. Курс болгарської мови для слухачів заочного відділення ОДКІМ.- Одеса, 1991.- 172 с.

14. Розвиток навичок усного мовлення: Методичні рекомендації для вчителів болгарської мови, які викладають у старших класах.- Одеса, 1992.- 26 с.

15. Български език: Учбовий посібник для службового використання слухачами Південних зональних курсів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації особистого складу митних органів України.- Одеса, 1993.- 222 с.

16. Концепція та методичні основи створення учбових посібників з болгарської мови як рідної для середніх шкіл // Матеріали науково-практичної конференції "Актуальні проблеми відродження культури південних та західних слов'ян в Україні".- Одеса, 1993.- С.78-86.

Тип.Одес.област.ад. Зак.141-80. Подписано к печати 19.05.94г.

452944

AB 30.354